

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՍՍԻԱՅ ՔՐՈՆԻԿ

Հալոց Բարեգործական Ընկերութիւնները ընդհանրապէս և Թիֆլիսի Հալու-
հեաց Բարեգործական Ընկերութիւնը մասնաւորապէս

Ընկերութիւններ հիմնելու գործում տաճկահայերը արեւելեան հայերիցս առաջ են եղել. «ընկերութիւն» անունը նոցա մէջ շատ ժողովրդական է. կը հաւաքւեն մի որ և է զաղափարի անունով, ընկերութեան մի կանոնագիր կը կազմեն, անպատճառ մի թունդ ազգասիրական անունով կը մկրտեն նորան, յետոյ նորից կը հաւաքւեն և, գործունէութիւն չունենալու պատճառով, կը սկսեն կանոնագիրը «կատարելագործել», այսինքն հիմնադրութեան միտքն ու ուղղութիւնը փոխել, մինչև որ կ'երկպառակտւեն անդամները և ընկերութիւնն այսպէս կամ այնպէս կը քանդուի:

Ես այսպիսի մի կարծիք կազմել եմ պոլսական ընկերութիւնների մեծամասնութեան մասին, տեսած լինելով գլխաւորապէս տաճկահայերի ձեռքով հիմնւած մի ընկերութիւն Պարիզում, 1879 թէ 1880 թւականին, «արդեամբ և ջանիւք այս ինչ անունի» (խսկական անուն ազգանունով այդպէս էլ տպւած էր կանոնադրութեան մէջ): Սկզբում որոշեց և տպւեց որ նորա նպատակը պէտք է լինէր «միջոց տալ հայ մանկուոյն Նւրուպայի բարձրագոյն ուսումնարաններում ուսում ստանալ: Սկսեցինք պրոպագանդ անել, անդամներ գտնել, փողեր հաւաքել. և հաւաքւեց էլ տասը հազար ֆրանկից աւելի գումար, որ ստացաւ ընկերութեան վարչութիւնը: Ան-

ցաւ մի տարի, և ես, նորից Պարիզում գտնելով, իբրև անդամ հրաւիրեցի ընդհանուր ժողովի՝ կանոնադրութիւնը վերաքննելու համար: Ոչ մի հայ մանկուտյն որ և է կուպէկ ու սանտիմ չը տւած բարձրագոյն ուսում ստանալու համար՝ կանոնադրութիւն էին ուզում փոխել: Զը դիտեմ մեր մի քանի ընկերների բողոքն այդ ժամանակ ինչ հետեւանքի հասաւ, բայց Ֆակտը սա է, որ երբ մի երրորդ անգամ Պարիզ եղաց, ընկերութեան նոր տպւած կանոնադրութեան մէջ նպատակը որոշւած էր այսպէս՝ թէ ընկերութիւնը հայ մանկուտյն միջոց տայ Ֆրանսիայում բարձրագոյն ուսում ստանալու: Եւրոպան դարձրել էին Ֆրանսիա, Ֆրանսիան էլ ուզում էին դարձնել Պարիզ...

Ճիշդ է որ այդ ժամանակները Ֆրանսիական հանրապետութեան սահմանադրութիւնը փոխելու վէճեր կային քաղաքական շրջաններում, և պարլամենտը տեղափոխեցին Վերսայլից Պարիզ...

Երևի ի միջի այլոց դորա նման պատճառներով, այսինքն փոխամտութեամբ պէտք է մեկնել, թէ ինչու Տաճկաստանում, Պոլսում՝ հայկական ընկերութիւնները սուրկերի պէս բուսնում են, բայց և շուտով թառամում, անցեալում:

Թէ որքան այդ նկատողութիւնը տեղին է Պոլսում 1878 թւականին ծագումն առած Վազգանէր Հայուհեաց Ընկերութեան նկատմամբ, այդ չը դիտեմ: Ինձ գոնէ յայտնի չէ նորա այժմեայ գոյութիւնը. նորա մասին բան չի լսում և երբէք նորա գործունէութեան հաշիւը ձեռքս չի ընկել: Բայց որքան լաւ նպատակով նա հիմնեց, քանի որ այդ նպատակը եղել է Թիւրքա-Հայաստանում իզական տարրական դպրոցների համար վարժուհիներ պատրաստել:

Թողնելով ժամանակին այդ ընկերութեան մասին տեղեկութիւններ հաւաքել, անկարելի չէ իմանալը, որ 1878 թւականին Պոլսում հիմնւած այդ Վազգանէր Հայուհեաց Ընկերութեան վարչութեան յորդորներին ենք պարտական, որ այսօր Կովկասի հայերս ունենք կանանց մի հատիկ ընկերութիւն, այն է Թիֆլիսի Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութիւնը, որի կանոնադրութիւնը հաստատուեց ղեկավարների 31-ին 1881 թւականին և որի բացումն տեղի ունեցաւ մարտի 7-ին 1882 թ.:

Ահա ուրեմն այն ղեպերից մէկը, ուր մեր գործերի համար

խթանն ստացել է տաճկա-հայերից և ոչ ուղղակի մի որ և է օտար ազգից կամ ինքնաբերաբար:

Հայունեաց Բարեգործական Ընկերութիւնը մեր սակաւթիւ հայկական ընկերութիւններից մէկն է. բացի նրանից մենք ունենք միայն Բաքուի Մարդասիրական Ընկերութիւնը, որ ճիւղեր չունի, Հայոց Բարեգործական Ընկերութիւնը Կովկասում, որ մօտ քսան փոքր, մեծամասնաբար շատ չնչին ճիւղեր ունի, և Հայոց Հրատարակչական Ընկերութիւնը: Աւայժմ միայն այդքանը. մինչև որ կը յաջողւի Հայոց զբաղէտների Ընկերութեան հիմնելը, Համեմատած այն կարիքների հետ, որ ունի հայկական կեանքը, այդ շատ քիչ է, մանաւանդ որ եղածներն էլ զարմանալի քիչ գործ են կատարում: Եւ ինչ կարող է կատարւել այդ ընկերութիւնների ունեցած տարեկան եկամուտներով: Հնազոյնը մեր հայկական բոլոր ընկերութիւններից՝ Մարդասիրականը, որ Բաքուի պէս ոսկէ քաղաքում է գործում, ամբողջ 25 տարւայ ընթացքում մննել է մօտ 123 հազար ռուբլի միայն, ասել է միջին թւով տարեկան դեռ ոչ իսկ լիակատար 5000 ռուբլի: Այժմ նորա տարեկան եկամուտը մի ինչ որ 7 հազար ռուբլի է: Դա փողի աղքատութիւնից չէ, այլ ոգու ու մտքի աղքատութիւնից. այդպիսի մի ողորմելի բիւջետով է գործել մի ընկերութիւն, որ մեզանում հանրահռչակ է դարձել, և մի քաղաքում, որ տիեզերահռչակ է. մի քաղաքում, ուր այդ ընկերութեան անդամներից շատերն իրանց տարեկան եկամուտների շնորհիւ Կովկասում փողի իշխանների անուն են վայելում: Այնուհետեւ Կովկասի հայերի ամենամեծ ընկերութիւնը՝ Բարեգործականը, որ մօտ քսան ճիւղեր ունի Կովկասի այլ և այլ քաղաքներում, գործում է տարեկան մի ինչ որ 12 հազար ռուբլի տարեկան եկամտով, որից հինգ հազարն ընկնում է Կովկասի մայրաքաղաքի և ամենահայաշատ ու ամենազարգացած Թիֆլիս քաղաքի ճիւղին, որ կենտրոնն է ամբողջ ընկերութեան. Հայոց Հրատարակչական ընկերութիւնը իւր տարեկան ոչ աւելի քան 3—4 հազար ռուբլու շրջանառութիւնով, և վերջապէս Հայունեաց Բարեգործական Ընկերութիւնը, որի նորերս լրացած տասնամեակի հաշւից ¹⁾ իմանում

¹⁾ Տասնամեակ Թիֆլիսի Հայունեաց Բարեգործական Ընկերութեան 1882 թ. մարտի 7—1892 թ. մարտի 7-ը, Թիֆլիս, տպ. Աբօր, 1892 թ.:

ենք, որ տասը տարում նա մտնել է ընդամենը 35,238 ռուբլի, տարեկան, ուրեմն միջին թվով 3,500 ռուբլուց մի փոքր ավելի, իսկ համաձայն իւր 1891 թվականի հաշիւի, նորա մտնելու ոյժն այժմ է 5755 ռուբլի Սյսպիսով ուրեմն մեր բոլոր չորս հասարակական հիմնարկութիւնները՝ գործում են տարեկան ոչ ավելի քան 28, առ առաւելն 30 հազար ռուբլիով:

Դա շատ քիչ է, և եթէ դորանում կայ մի միութարական կողմ, այդ այն է, որ բացի Բաքւի Մարդասիրականից, մնացած բոլոր ընկերութիւնները նոր հաստատութիւններ են, այնպէս որ դոցա առաջին տասնամեակները միայն այս վերջին երկու տարիներում լրացան: Վերջին տասը տարին հայերս սկսեցինք ծանօթանալ հասարակական հիմնարկութիւնների հետ, եթէ մի կողմ թողնելու լինենք դպրոցական հաստատութիւնները. այդ տասնամեակում նոքա ծանօթացան ժողովների կարգ ու կանոնների հետ, քանի որ կանոնադրութիւններով և ժողովներով գործելը մի առանձին կրթութիւն է պահանջում, մի կրթութիւն, որ վերին աստիճանի յատուկ է եւրոպական քաղաքակրթութեանը և շատ խորթ ու օտար՝ ասիական աւանդութիւններին, որոնց արդիւնք ենք մասամբ նաև հայերս:

Այժմ, երբ այդ ընկերութիւնները մտել են իրանց գոյութեան երկրորդ տասնամեակը, պէտք է յուսալ որ նոքա իրանց երկրորդ տասնամեակի հաշիւներում մեր առջև կը դնեն այլ թւանշաններ, որոնցից երևայ ավելի մեծ գնահատութիւն իւր բարիքների հասարակութեան այլ և այլ խաւերի կողմից: Մեզ թւում է որ այդ ընկերութիւնները այժմ ընկնող ծառայութիւն կարող են անել, եթէ նոցա տրամադրութեան ներքոյ դնւի տարեկան ոչ թէ 30 հազար, այլ մի քանի հարիւր հազար ռուբլի: Ես գիտեմ որ այդ պահանջը ամենքին կը զարմացնի իւր անչափաւորութիւնով. շատերի վերայ նա միայն ժպիտ կը բերի. բայց ո՞վ միայն կշռել է, թէ ինչ մեծ ակնկալութիւններ են դրած նոցա վերայ, նա չի զարմանալ մեր ասածի վերայ: Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան վերայ ամեն մի անկարող համայնք ակնկալութիւն ունի, թէ նա կ'օգնի իրան ուսումնարան հիմնելու և պահպանելու. բայց մենք մինչ հազար գիւղ ունինք, ուր տարրական ուսման հոտն անգամ չի առնւած. և երբ ես ասում եմ հազար գիւղեր, այդ

չը պէտք այնպէս հասկանալ թէ ես ուզում եմ գորանով ոյժ տալ իմ ոճին ու բառերին. ես այդ ասում եմ բառացի մոլորութիւն մի լինելու ազգաբնակչութեան վերայ եթէ, ատատիստիքական հաւանականութեամբ, ընդունելու լինենք 130.000 երեխաներ, կը տեսնենք որ այժմ գոյութիւն ունեցող մեր բոլոր ծխական և թեմական ուսումնարաններում ուսանում են այդ թւի մի տասնութէկ երորդը ($\frac{1}{11}$), մօտ 12,000 հոգի թէ արական և թէ իգական սեռի, իսկ հայոց ուսումնարաններ ունենք միայն շուրջ 160. հետեւապէս մենք տասն անգամ աւելի շատին կարօտ ենք, ուրեմն մենք կարօտ ենք մինչ 1,500 ուսումնարանների որ հայոց մէջ տարրական ուսումն ընդհանուր կերպով ծաւալի, որ և բոլոր համայնքների փափազն է: Եւ որքան էլ շափառորելու լինենք մեր պահանջը, էլի կը տեսնենք որ եթէ ոչ 1500, զոնէ գորա կէսը, եթէ մի դասարանով լինին, կը պահանջեն ամենահամեստ հաշւով 375,000 ռուբլի տարեկան, իսկ եթէ երկդասարանեան լինեն՝ 700.000 ռուբլի տարեկան: Ի նկատի առէք որ այն տեղերը, ուր ուսումնարաններ չկան, միայն աղքատ և բոլորովին յետ ընկած տեղերն են, հետեւապէս նոցա հասարակութիւնների վերայ յոյսեր դնելն առայժմ ապարդիւն բան կը լինէր: Մեր այդ երկու Բարեգործական Ընկերութիւնները հէնց նորա համար են, որ ի միջի այլոց օգնութեան հասնեն այդ տեսակ հասարակութիւններին. հետեւապէս նոքա պէտք է պահանջւած գումարների դէթ կէսը մատակարարել կարողանան: Ի՞նչ զարմանալու բան կայ ուրեմն, երբ մենք ասում ենք թէ գոյութիւն ունեցող այժմեան հայկական ընկերութիւնները պէտք է տարեկան ունենան ոչ թէ մի քանի տասնհակ հազար, այլ զոնէ մի քանի հարիւր հազար ռուբլի տարեկան եկամուտ: Ի նկատի առէք որ հէնց այդ չիշած երկու ընկերութիւնների համար ուսումնարաններ պահպանելը նպատակներից մէկն է և ոչ միակ նպատակը:

Այժմ, եթէ մասնաւորելու լինենք մեր խօսքը Թիֆլիսի Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութեան վերայ, չենք կարող չը վկայել, որ իւր սուղ միջոցներին նա լաւագոյն գործադրութիւն է տուել. տեսնելով որ միջոցներ չունի կանոնադրութեամբ իրան տրւած

իրաւունքները բանեցնել, տարածելով իւր խնամքը շատ ուսումնարանների վերայ և լայն ծաւալով ուրիշ բարեգործութիւններ անել, նա հէնց առաջին տարւանից իւր բոլոր խնամքը թափել է Թիֆլիսի ծխական ուսումնարաններից մէկի վերայ, յաջողացնելով 1888 թւականին բաց անել նաև մի «Վարուձևի և Ձեռագործի» դպրոց, վերջինս նահանգական իշխանութեան թոյլտուութեամբ, և ահա այսպիսով Հայունեաց Բարեգործական Ընկերութիւնը կառավարում է մի (ս. Նշանի) միդասեան եկեղեցական-ծխական դպրոց երեք բաժանմունքներով և մի «Վարուձևի և Ձեռագործի դպրոց», որ մի հատիկն է հայերիս բոլոր ուսումնարանների մէջ և որը նմանութիւն ունի Թիֆլիսում դոյութիւն ունեցող «Վանանց արհեստագիտական քաղաքային ուսումնարանի» հետ (Городская женская профессиональная школа): Որպէս առաջինը և միակը իւր տեսակով, մենք աւելորդ չենք համարում ծանօթացնել Ընկերութեան «Վարուձևի և Ձեռագործի» ուսումնարանի այն կանոնադրութեան կարևորագոյն կէտերի հետ, որ հաստատուած է 1890 թ. ապրիլի 21-ին Կովկասի Ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձու պ. Կ. Պ. Սանովսկու կողմից:

Դպրոցի նպատակն է ձեռագործութեան ճիւղերի վերաբերեալ վարպետունիներ պատրաստել (Կանոնադր. § 1):

Դպրոցում աւանդելիք ուսման տեղութիւնը երեքամեայ է (§ 2):

Դպրոց ընդունւող աղջիկների հասակը 14 տարեկանից պակաս չը պէտք է լինի և դրանք պիտի իմանան հայոց եկեղեցական-ծխական միդասեան կամ սկզբնական (պետական) դպրոցների դասընթացքը (§ 10):

Սկզբում դպրոցում աւանդւում են. 1) ընդհանրապէս ձեռագործութիւն (կար, գործել, ասղնեգործութիւն, հարթակար և այլն), 2) նկարչութիւն, 3) հաշւապահութիւն, 4) առտնին տնտեսութիւն կամ տնարարութիւն. ապագայում կարելի է ուրիշ արհեստներ ևս մտցնել (§ 14):

Օգտւելով կանոնադրութիւնից ներկայ 1892 թ. մայիսին Ընկերութեան Ընդհանուր ժողովի վճռով, նախաձեռնութեամբ տիկին Վառլաուէ Ռոտինեանցի, պէտք է սկսեն խոհարարութեան դաստուութեան առաջին փորձերը թէ՛ դպրոցի սանուհիների և թէ՛ այլ ցանկացողների համար:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք որ ընկերութիւնը, փոխանակ
ցրելու իւր շատ սուղ միջոցները, կենտրոնացրել է իւր գործու-
նէութիւնը, ստեղծելով Հայերիս մէջ չեղած մի օգտակար ուսում-
նարան, որտեղից անշուշտ կը դուրս գան. 1) մեր օրիորդական ու-
սումնարանների համար հարկաւոր կարուձևի և ձեռագործի հայ
վարժուհիներ, 2) կեանքի մէջ անկախ աշխատանքի ընդունակ աղ-
ջիկներ և կանայք:

Մեր ընթերցողներին անշուշտ բաւականութիւն կը պատճառի
իմանալ Հայուհեաց Բարեգ. Ընկերութեան Վարուձևի և Ձեռա-
գործութեան դպրոցի առաջին շրջանաւարտների վիճակը: 1890/91
թւականին 7 աշակերտուհիներ աւարտեցին դպրոցի եռամեայ դաս-
ընթացը վարպետուհու օգնականի կոչումով, որից յետոյ աւարտե-
լով դպրոցի մասնագիտական բաժանմունքը, վարպետուհու վկայա-
կաններ ստացան: Այդ շրջանաւարտներից 3-ը պատկանում էին
արհեստաւորաց դասակարգին, 3-ը վաճառականական և 1-ն էլ
ուսուցչի աղջիկ էր: Դրանցից մէկը շուտով իւր սեպհական արհես-
տանոցը բացեց Թիֆլիսում, մինը պատուէրներ էր վերցնում տանը
կարելու, մէկը Շուլաւերի օրիորդաց ծխական դպրոցի ձեռագոր-
ծութեան վարժուհու պաշտօնն ստանձնեց, մինը ժամանակաւորա-
պէս ձեռագործութեան վարժուհու պաշտօն էր կատարում Ս. Նշանի
դպրոցում և վերջապէս 3-ը մնացին հէնց դպրոցում:

Արդարեւ կարելի է շնորհաւորել Հայուհեաց Բարեգործական
Ընկերութեանը իւր սուղ միջոցների այն գործադրութեան համար,
որ նա արել է, բաց անելով արհեստագիտական այն դպրոցը, որ նա
անւանել է «Վարուձևի և Ձեռագործի դպրոց», բայց ուր ժամա-
նակով կարող են մուտք գործել նաև այլ կանացի արհեստներ:

Բայց և այնպէս Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութիւնը
չը պէտք է մոռանայ որ նորա նպատակներից մէկն է չունեւոր հա-
մայնքներին օգնել աղջիկների դպրոցներ հիմնելու կամ պահպանե-
լու, արդարացնելով այն բարեգործական անունը, որ կրում է այդ
Ընկերութիւնը: Թէ որքան Ընկերութեան ծրագրի մէջ պէտք է
մտնի իւր նիւթական միջոցները տասնեակներով, անգամ հարիւր-
ներով բազմապատկել, այդ արդէն նորանից է երևում, որ մեր վե-
րեւի գանգատը հայ դպրոցների սակաւութեան մասին աւելի ևս

տեղին է աղջիկների վերաբերեալ: Համաձայն Ս. Էջմիածնում նորերս հրատարակած պաշտօնական թւերին, այն ողորմելի տասնեակ հազար (ծիշդը 10.024) աշակերտներից, որ ուսանում են Ռուսաստանի Հայոց ծխական-եկեղեցական ուսումնարաններում, աղջիկներ միայն մօտ 4.000 էին 1889—90 թւականին (ծիշդը 3.965): Լուրջ կերպով այդ մասին մտածելու ուրեմն տեղիք կայ:

Լ Ո Ւ Ս Ի Ն Ի